

Роберт Пустовіт

ДО ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ВІЙНИ

Проаналізовано збройні конфлікти в їхньому взаємовпливі і взаємозв'язку з економікою. Конкретизовано основні економічні концепції воєн у контексті історії економічної думки і запропоновано, з урахуванням терористичної загрози, авторську – як результат релігійної та світоглядної нетерпимості. При цьому в цілому підставою цієї систематизації є економічні мотиви і наслідки війни. Акцентовано увагу на взаємозв'язку війни і економіки, виділені специфічні особливості аналізованих взаємовідносин на певних етапах розвитку суспільства. Розглянуто ймовірності ризику виникнення збройних конфліктів згідно з глобальними проблемами, а також економічних, соціальних і військових чинників еволюції держав. Зроблено висновок про необхідність забезпечення військової безпеки України в сучасних умовах як ключового мотиву розвитку економіки.

Ключові слова: економіка війни, економічні концепції війни, економічний ресурс війни, методи аналізу економіки війни.

JEL: B1, F51, F52, H56, O17.

Традиційно війну визначають як збройний конфлікт, в якому конкуруючі групи мають невизначеність щодо його завершення. У свою чергу збройні конфлікти до новітньої історії класифікувалися як: військові експедиції (освоєння нових територій); інтервенції (коли йшлося про війну з невеликими державами); повстання, заколоти або внутрішні конфлікти (громадянські війни); між політичними устроями – в першу чергу державами. Подібні збройні сутички, якщо протиборство виявилось досить ґрунтовним, довготривалим і втягнуло в себе значну кількість конфронтуючих збройних формувань, найчастіше визначаються як "війна".

Водночас етимологічний аналіз лінгвістичного терміна "війна" свідчить про те, що він здебільшого вживається в історичному сенсі, як збройні дії між державами. Однак при цьому виникають ускладнення при дослідженні предмета аналізу, які належать до: причин насильницького конфлікту, кількісних індикаторів (зокрема, скільки людей має загинути в битвах і протягом якого періоду часу), відкритості оголошення військових дій, географічних меж силового протистояння, ідентифікації протиборчих сторін. Для запобігання подібним невизначеностям, згідно з принципами Женевської конвенції 1949 року, фахівці та науковці здебільшого використовують термін "збройний конфлікт".

За експертними оцінками за минулі 5000 років у світі відбулося 14500 збройних конфліктів, а з усіх років існування людської цивілізації

Пустовіт Роберт Фрідріхович (rfpustovit@gmail.com), д-р екон. наук; завідувач кафедри економіки і управління Черкаського інституту ДВНЗ "Університет банківської справи", сфера наукових інтересів: економічна теорія, інституційна економіка.

приблизно лише 300 років були мирними (*Возьний*, 2010. С. 13). Всього у війнах загинуло три мільярди шістсот сорок мільйонів чоловік, а у XX столітті в 25 найбільших збройних конфліктах прямо або побічно стали жертвами близько 191 млн осіб, причому 60% загиблих не мали відношення до військових дій. Тільки в 2014 році було вбито 180 тис. осіб, кількість біженців і вимушених переселенців становила 73 мільйони, загальносвітова вартість усіх конфліктів за вказаний рік сягнула 14,3 трлн дол., або 13,4% світового ВВП¹. За даними Стокгольмського інституту дослідження проблем світу SIPRI, глобальні військові витрати у 2015 році збільшилися вперше за чотири роки і становили 1,7 трлн дол. США².

Слід визнати, що створення ядерної зброї кардинально змінило міжнародний порядок і поклало початок формуванню нового балансу сил. Ця стійкість ґрунтувалася на рівновазі страху загального знищення, що обмежило сферу міжнародних конфліктів регіонами і країнами, а сам предмет збройного конфлікту був модифікований, коли він трансформувався в основному у внутрішньодержавний, але з діяльним впливом домінуючих країн. Однак триваючі збройна агресія Росії проти України, перманентне збройне протистояння між країнами колишнього Радянського Союзу, війна в Сирії, незгасаючі насильницькі конфлікти в Африці в регіонах на південь від Сахари свідчать про актуальність і необхідність дослідження сьогоднішньої різноманітності збройних конфліктів. При цьому акцентуємо увагу на методах економічної теорії та рахуємося з нинішніми реаліями, коли глобальний соціально-економічний розвиток, змінюючи міжнародну рівновагу, буде неминуче пов'язаний з проблемою війни. Тим більше необхідно погодитися з тим фактом, що протягом наступних 40 років, у міру того як населення світу наблизиться до 9 млрд людей, боротьба за ресурси і соціальна дестабілізація лише посиляться. Не виключено, що до 2050 року нафта перестане служити значущим джерелом конфліктів, але прісна вода, як і раніше, залишиться ключовим ресурсом життєдіяльності людства. Тому цілком імовірно, що обмеження, пов'язані з водою, можуть змусити майбутні уряди домінуючих у світі країн здійснювати більш агресивну і ризиковану зовнішню політику. Водночас нестача прісної води і несприятливі кліматичні зміни здатні спровокувати глобальні міграційні процеси, кожен з яких у свою чергу може стати причиною збройного конфлікту між тими, хто хоче опинитися в більш сприятливих умовах, і тими, хто цьому перешкоджає (*Ендрюс, Франклин*, 2012. С. 96).

Економічна наука постійно, більшою чи меншою мірою, залежно від історичного періоду, досліджувала збройні конфлікти і війни. Спочатку її теорії були зосереджені на впливі наднаціональних воєн на економічний розвиток держави. У подальшому економісти розпочали більш зосереджений аналіз фрагментарних військових конфліктів, що частково відображає зміни в характері міжнародних відносин, коли нинішні нації вступили в період свого остаточного формування держав в умовах міжнародних суперечностей. Так, представники меркантилізму, який виник в епоху

¹ Конфлікти коштують людству 13% світового ВВП на рік. <http://org/content/nevs/27077198.html>.

² SIPRI: Глобальные военные расходы увеличились впервые с 2011 года. <http://news.liga.net/news/world/9970500-sipri>.

Великих географічних відкриттів і ліквідації феодальної роздробленості в Європі, стверджували, що безперервні війни вимагають створення регулярних армій і постійного поповнення державної скарбниці. Тому обґрунтування необхідності позитивного балансу в торгівлі з іншими країнами і, відповідно, негативного балансу цих інших країн неминуче призводить до висновку – зовнішня торгівля є постійна війна в різних проявах. Водночас саме війни дозволяють збагачуватися правителям держав і забезпечувати країну за допомогою завоювань територій інших країн, поставками сировинних ресурсів і репараціями.

Пізніше, після наполеонівських воєн, глобальний розвиток характеризувався порівняно мирним співіснуванням і призвів до бурхливого піднесення міжнародної торгівлі. В таких умовах ліберальна економічна наука розглядала війни як перешкоду для розвитку торгівлі і конкурентної ринкової економіки. Однак подальші тенденції монополізації ринкової економіки, боротьба за колонії створили умови для міждержавних і внутрішньодержавних конфліктів. Тому увага в економічних дослідженнях зосередилась на безпосередніх причинах світових воєн, які, в кінцевому рахунку, були обумовлені економічними мотивами боротьби за економічні ресурси. При цьому теоретичне обґрунтування будувалося на тому, що розвиток капіталізму неминуче стикається з проблемою вузькості внутрішніх ринків збуту і надлишком капіталів, які не можуть знайти застосування всередині країни. Вихід з цієї ситуації вбачався в наявності колоній для забезпечення безперешкодного вивозу капіталів і товарів та ввезення сировинних ресурсів. Так, Дж. Кейнс стверджував, що війни мають різні причини, але головними є економічні, коли в умовах *laissez faire* всередині держави уряди не мають ніяких інших засобів для пом'якшення економічних негараздів у своїх країнах, крім конкурентної боротьби за ринки (Кейнс, 2002. С. 325).

У наступний період, коли загострилося суперництво капіталістичної і конкуруючої соціалістичної систем, значно зросла увага у сфері економічних досліджень до проблем військових витрат і посилення ризику світової війни.

У зв'язку із закінченням "холодної війни" ситуація у сфері глобальної безпеки істотно змінилася. Через зміщення фокуса загрози від широкомасштабного, можливо, ядерного конфлікту наддержави осмислили можливість мирного співіснування і допустимість скорочення військових витрат. При цьому підкреслимо, що закінчення "холодної війни" призвело до формування однополярного світу, тобто до існування на той час тільки однієї наддержави, оскільки Китай у кінці 1980-х – початку 1990-х років наддержавою назвати було вкрай складно. Однак з'ясувалося, що глобальний економічний і політичний простір продовжує залишатися зоною підвищеного військового ризику, а збройні конфлікти поновлюються і загострюються в багатьох регіонах світу.

Тому нині економічній науці необхідно звернути увагу на фактори ризику, які висувають на перший план проблеми насильницьких протистоянь, такі як: кардинальні зміни в глобальній політичній та економічній ієрархії, жорстка конкуренція транснаціональних корпорацій, регіональні та релігійні антагонізми, загострення асиметричних військових конфліктів, гібридних воєн і тероризму. Для вирішення цих та схожих проблем сучасній економіч-

ній теорії необхідно розробити сучасну методологію аналізу збройних конфліктів, але при цьому детально дослідити попередні концепції.

В історії економічної думки мають місце три основні концепції збройних конфліктів: перша – є результатом "недостатньої держави" або її відсутності; друга – наслідок прагнення до багатства і ресурсів; третя – є об'єктивний підсумок генезису капіталізму (Coulomb, Dunny, 2008. Р. 148). З нашої точки зору, з урахуванням сьогоденних реалій, класифікацію Ф. Коулумба і П. Данні пропонуємо доповнити четвертою концепцією насильницьких конфліктів: результат релігійного фанатизму і виникнення терористичних квазідержавних утворень. При цьому в цілому підставою цієї систематизації є економічні мотиви і наслідки війни.

Стосовно першої концепції, то вона співзвучна з поняттям "війни всіх проти всіх", яке вперше було запроваджено в трактаті "Левіафан" (1651) англійським філософом, класиком політичної і правової думки Томасом Гоббсом³. У цій роботі автор описав природний стан суспільства до укладення "суспільного договору" і утворення держави. Для обґрунтування своїх уявлень Т. Гоббс змальовує "природний стан", де всі люди рівні, і кожен керується своїми потребами та інтересами. При цьому, поки люди перебувають без загальної влади, що тримає їх у страху, кожен має право на все, навіть на майно й життя іншої людини, що веде до постійних конфліктів і виникнення війни всіх проти всіх (Гоббс, 2001. С. 48).

У продовження концепції, позиційованої Т. Гоббсом, сучасні інституціоналісти Д. Норт, Б. Вайнгаст, Дж. Уолліс у підвалини суспільного устрою закладають вирішення проблеми насильства (Норт та ін., 2011. С. 67, 68). Саме це, на їхню думку, дозволило сформувати перші держави, які забезпечили порядок. Разом з тим учені обґрунтовують твердження про те, що ранні держави сформувалися з таким типом суспільного устрою, який згодом став найпоширенішим в історії і який визначається як природна держава або порядок обмеженого доступу. Цей порядок будується на обмеженні доступу до економічних і політичних ресурсів, а завдяки привілеям і особливим правам окремі організації і групи еліт головним напрямом своєї діяльності вважають отримання ренти. У таких умовах, коли панівна коаліція в будь-якій природній державі є партнерською організацією, неминучість миру не є забезпеченою: примирення залежить від балансу інтересів, створюваного процесом вилучення ренти. Насильство і громадянська війна завжди можливі, а розпорошена військова влада є частиною логіки природної держави.

Поряд із цим автори концепції "порядку обмеженого доступу" підкреслюють, що у світі завжди відбуваються випадкові і несподівані потрясіння, які в природних державах можуть вплинути на перерозподіл потенціалу насильства і вимагати перегляду існуючого порядку привілеїв і отримання ренти. І якщо вимоги панівної коаліції не будуть задоволені, то вірогідне зростання насильства, в тому числі громадянські війни, етнічні гноблення, державні перевороти, військові завоювання.

³ Т. Гоббс не був економістом в повному значенні цього слова, однак об'єктивно був виразником інтересів капіталізму, а його економічні погляди з питань вартості і грошей привернули до себе увагу більшості ранніх економістів.

Узагальнюючи викладене вище, необхідно визнати, що ідеї представлених інституціоналістів багато в чому схожі з міркуваннями Адама Сміта, який стверджував, що саме держава є стороною конфліктів, а рішення про початок війни або укладення миру залежить від зовнішньої і внутрішньополітичних процесів та існуючого балансу сил між різними соціальними групами. При цьому класик економічної науки вкрай негативно ставився до воєн, які конкретизував як руйнівні і непотрібні. Свій висновок він обґрунтовував тим, що значна частина валового продукту відволікається від утримання продуктивних працівників на противагу непродуктивним елементам. При цьому А. Сміт підкреслював, що правитель з усіма своїми офіцерами, армія і флот є непродуктивними, вони є слугами суспільства і утримуються на частину річного продукту праці решти населення (Сміт, 2001. С. 203, 212).

Що стосується другої концепції збройного конфлікту, а саме як наслідку прагнення до багатства і ресурсів, то вона чітко проявляється з урахуванням меркантилістського напрямку в історії економічної думки. У цьому плані на макрорівні відправною точкою зору меркантилізму вважається національна держава, яка потребує багатства у вигляді золота, а для цього необхідно якомога краще позитивне сальдо торгового балансу. Звідси неодмінність збільшення багатства в країні вимагає відповідного збільшення військової сили і ідеології, яка заохочує грабіжницькі війни.

Цей висновок певною мірою підтверджують представники німецької історичної школи, які проголосили специфічність соціально-економічних умов країни найважливішим фактором функціонування і розвитку національної економіки. Вони відмовилися від прагнення формулювати універсальні економічні закони, справедливі в будь-якій країні і в будь-який час, протиставили тезі класиків про "невидиму руку" концепцію національних інтересів, яка передбачає активне втручання держави в економіку, і акцентували увагу на підтримці ефективної національної оборони як важливого компонента економічного розвитку. Так, Ф. Ліст наголошував на важливості економічного патріотизму і обґрунтовував війни як фактор зміцнення національної влади на світовій арені (Ліст, 2005). У свою чергу ще один виразник ідей німецької історичної школи В. Зомбарт, розглядаючи генезис капіталізму в причетності до капіталістичного підприємницького духу і "логіки торгашів", визначив мотив і характер війни як комерційний, що переслідує єдину мету – отримання максимально можливого прибутку. Звідси згодом і сама війна починає розглядатися як капіталістичне підприємство і організовується як таке (Зомбарт, 2005. С. 37).

На підставі вищевикладеного в останні десятиліття стала актуальною інтеграція реалістичної теорії і теорії меркантилізму в неомеркантилізм і неореалізм. Перша пояснює цілі державної політики необхідністю військової та економічної потужності, а не моральними ідеалами або етикою. При цьому головною відмінністю неомеркантилізму від традиційного є те, що якщо раніше рішення про вилучення і наділення власністю ухвалював монарх або феодал, то нині таким привілеєм користуються політики за допомогою демократичних і квазидемократичних процедур, які експлуатують ідеї "громадських інтересів" у своїх цілях (Вольчик, 2014. С. 24).

Що стосується теорії неореалізму, яка сформувалася в кінці 1970-х років, то її специфіка визначається визнанням зв'язку економічного розвитку і війни як неминучого атрибуту анархічної структури міжнародної системи, а також центральної ролі держав у міжнародній політиці. Звідси впливає кілька ключових положень, які характеризують "політекономію реалізму" у військовій сфері. Перше – необхідність активної економічної політики держави. На внутрішньополітичному рівні країна зобов'язана підтримувати свою незалежність від економічних чинників і вирішувати суперечності між приватними та громадськими інтересами. На міжнародному рівні – захищати національні інтереси. Держава прагне гарантувати економічну самостійність для забезпечення військової могутності на випадок війни і зниження залежності від міжнародної торгівлі в мирний час.

Друге положення полягає в тому, що економічний розвиток держави визначається головним чином загрозою війни і іншими політичними чинниками, які можуть виступати в прихованому вигляді. Зокрема, держава не може дозволити ринку абсолютно незалежно регулювати виробництво продукції, якщо під загрозу потрапляє безпека країни. Свободі ринкових відносин держава ставить цілковито певний бар'єр у вигляді національних інтересів (Конышев, 2004. С. 175, 176).

Третя економічна концепція дослідження збройних конфліктів ґрунтується на поясненні сутності капіталістичної системи в контексті інституціонального і марксистського підходів.

Так, Т. Веблен розглядає першопричину насильницьких конфліктів у площині заволодіння власністю. Основоположник інституціонального напрямку в економічній науці підкреслював, що майнова власність з'явилася, коли здобич, захоплена продовж успішних набігів, стала позиціонувати себе як трофей. Заздрісне виявлення співвідношення між володарем престижної здобичі і його менш щасливими одноплемінниками видавалося як корисний компонент, хоча спочатку воно і не становило головного елемента цінності в предметах власності.

При цьому Т. Веблен акцентує увагу на тому, що хоча основою шанованості і бездоганного стану в суспільстві стає володіння багатством, подвиги і доблесть можуть все ще залишатися підставою для здобуття найвищої поваги людей. Хижацький інстинкт, а слідом за ним і схвалення грабіжницьких здібностей, глибоко вкоренилися в способі мислення тих народів, які пройшли школу тривалої хижацької культури. Найвищими почестями, які тільки можна заслужити в суспільстві, все ще залишаються почесті, здобуті проявом надзвичайних розбійницьких схильностей на війні (Веблен, 1984. С. 76, 77).

У свою чергу А. Шумпетер на початку 1940-х років стверджував, що капіталізм на той час сформував інституціональну структуру з такою координацією, коли війна неминуче призводить до встановлення контролю уряду над економічним життям. Одночасно створюється бюрократичний апарат для управління ним, який не тільки долучається до влади, а й прагне розширити її. При цьому А. Шумпетер стверджує, що виникнення і політичний вигляд сучасної – на той період – держави обумовлений крахом наднаціональної середньовічної держави. Цей факт пояснює, чому держави наполягають на

абсолютному суверенітеті і є войовничими внаслідок своєї соціальної структури. У такій ситуації військова агресія – або, що те саме, – оборона, стає основою політики, а війна звичайним засобом досягнення політичної рівноваги. Все це вимагає сильних урядів, а сильні уряди, хронічно страждаючи політичними амбіціями, що перевищують їхні економічні можливості, намагаються розгортувати ресурси своїх одвічних володінь і ставити їх собі на службу (*Шумпетер*, 2004. С. 185, 186, 446, 447).

Що стосується марксистського підходу, то він розглядає збройний конфлікт як наслідок класової боротьби. Одночасно марксизм досліджує згадане вище як форму економічного детермінізму, коли війна є лише відображенням економіки або класової боротьби, а дійсне різноманіття людських проявів ігнорується заради монохромного зображення історії (*Иглтон*, 2012. С. 146). Водночас колоніальна експансія стимулювала перші спроби марксистів дати пояснення прецеденту імперіалістичних експансій. Так, К. Каутський стверджував, що метою колоніальних воєн є потреба промислового капіталу забезпечити себе ринками для реалізації додаткової вартості. При цьому він підкреслював, що "коли війна перестає бути джерелом соціальних інстинктів, набирає все більш масштабних розмахів новий зародок – класова боротьба експлуатованих класів народу, що розвиваються" (*Каутський*, 1906. С. 99) і обґрунтовував невідворотність епохи соціальної революції як об'єктивно зумовленого явища.

Так само Р. Гільфердінг обґрунтовував те, що перед загрозою інтересів олігархічного капіталу пролетаріат повинен здійснювати боротьбу за встановлення власної, пролетарської диктатури. Це пояснюється тим, що імперіалістична політика узагальнює умови, які є необхідними для перемоги соціалізму. Одночасно політика фінансового капіталу неминуче призводить до військових ускладнень, а, отже, і до того, що "нагрянуть революційні урагани", як результат збройних конфліктів капіталістичних держав (*Гільфердінг*, 1922. С. 441). У свою чергу В. Ульянов, який багато почерпнув з праць Р. Гільфердінга, звертаючись до закону нерівномірного розвитку держав під час аналізу відносин між капіталістичними країнами, доводив, що тодішній поділ світу може мати лише тимчасовий характер, за яким неминуче відбудеться загострення боротьби у вигляді імперіалістичних війн. Разом з тим громадянські війни "є природним, за певних обставин неминучим продовженням, розвитком і загостренням класової боротьби" (*Ленін*, 1973. С. 133).

Загальноновизнаним і найбільш розповсюдженим різновидом марксизму з середини ХХ століття стає неомарксизм, найвидатнішими представниками якого є: І. Валлерстайн, А. Франк, С. Амін. Зазначені виразники ідей неомарксизму досліджували доктрину економічної нерівності і розмежування країн світу на три складові частини – процвітаючий центр, архаїчна периферія і напівпериферія. Цей розділ глобального світу, за твердженням авторів, служить головною причиною нестабільності в міжнародних відносинах і джерелом потенційних збройних конфліктів. Так, І. Валлерстайн прогнозує можливість військової агресії держав маргінального Півдня проти країн розвиненої Півночі, а також загарбницькі війни між державами Півдня із застосуванням зброї масового ураження. Головною ж

загрозою глобальній безпеці І. Валлерстайн вважає масову міграцію населення Півдня на Північ, яка призведе до руйнівних наслідків (Валлерстайн, 2001. С. 164, 184, 204, 300).

Четверту концепцію насильницьких конфліктів як результат релігійної та світоглядної нетерпимості слід брати до уваги з урахуванням того, що, згідно з дослідженням Інституту економіки і миру, релігія виконує нібито другорядну роль при виникненні збройного протистояння⁴. Однак при цьому підкреслимо, що головною метою релігійної війни є прагнення до переформатування конфесійного простору і економічне домінування над підкореними народами іншого віросповідання. Так, на основі релігійної першої ідеї повсюдного поширення ісламу відбувалися арабські завоювання Передньої Азії, Північної Африки і Південно-Західної Європи в VII–X століттях, хоча фактично основною метою було досягнення конкретних торгових преференцій і господарське поневолення підкорених країн. Аналогічним прикладом релігійних воєн є Хрестові походи західноєвропейських феодалів на Схід (XI–XIII ст.) з метою захоплення торгових шляхів, завоювання нових земель для збіднілої владної еліти, пограбування.

Сьогодні центр уваги світової спільноти зосереджений на боротьбі з радикальним ісламом, коли простежується п'ята хвиля тероризму (Чупрыгин, 2012), що є природним продовженням релігійної війни. Водночас підкреслимо, що хоча релігійний тероризм не зводиться тільки до ісламізму і "Аль-Каїди", проте нові терористичні структури характерні саме для країн ісламського світу. При цьому особлива небезпека цього феномена полягає в тому, що нинішні бойовики створюють терористичні квазідержавні утворення і здатні вести повномасштабні бойові дії із захоплення і утримання територій із застосуванням різних сучасних видів зброї і техніки. Одночасно терористичні структури спираються, перш за все, на матеріальне і фінансове забезпечення, коли джерелами фінансових доходів є: контроль над нафтовими родовищами й іншими експортними ресурсами, вилучення власності, здирництво і "збір податків" у населення, що проживає на підконтрольних територіях, вилучення активів фінансово-кредитних установ.

Водночас цей збройний конфлікт позначається як асиметричний і становить серйозний ризик, коли дотримання загальноприйнятих правил ведення такої війни є непереборним і може бути посилено супротивними сторонами, в першу чергу релігійними фанатиками, з точки зору військово-релігійної невідворотності для перемоги над ворогом. У свою чергу принцип військової необхідності полягає в тому числі і в заходах, які відповідають Міжнародному праву щодо військових дій. При цьому формулювання "необхідність забезпечення цілей війни" розуміється як виправдання тільки тієї міри насильства, яка є істотною для досягнення перемоги над противником і вимагає від протидіючих сторін утримуватися від використання будь-якого застосування сили, яке насправді не є обов'язковим для військового успіху (Geib, 2006. С. 768). Однак необхідно мати на увазі, що в асиметричних війнах розмиваються часові та просторові межі. Іншими словами, традиційне поняття "поля бою" втрачає смислове

⁴ Религия не является основной причиной войн. Британское исследование. <http://www.pravoslavie.ru/75423.html>.

навантаження, особливо, коли аналізуємо конфлікти між державою (коаліцією держав) і терористичними квазідержавними утвореннями. Одночасно асиметричний сценарій війни початково передбачає, що військова перевага сама по собі не є гарантією успіху в збройному конфлікті і по суті поняття "перемога" чи "поразка", таким чином, стають невизначеними. Тому концепція насильницьких конфліктів як результат релігійної та світоглядної нетерпимості повинна бути досить різнобічною і відповідним чином адаптованою як до економічного потенціалу і технологічних інновацій в умислі можливостей терористичних атак та їх усунення, так і до проблем порушень норм міжнародного права.

Таким чином, зважаючи на викладений аналіз концепцій в історії економічної думки з проблеми збройних конфліктів, зробимо такий узагальнюючий висновок: війна є складним комбінаційним соціально-економічним явищем, пов'язаним з усіма сторонами існування людської цивілізації. За своїм змістом – це акт насильства, процес збройного впливу одного суб'єкта на інший для вирішення посталих кардинальних, в першу чергу економічних, взаємосуперечностей. Класик військового мистецтва К. Клаузевіц у трактаті "Про війну" (1832) підкреслював, що війна є природним станом і продовженням політики, коли в дію вступає збройна сила, але це так само природно, як і мирні дипломатичні відносини. Це не фактичне знаряддя політики, а продовження політичних відносин, відстоювання їх іншими засобами, що відрізняє війну від інших форм співіснування держав (Клаузевиц, 2007. С. 29, 36).

Водночас ключовим фактором, що визначає хід і результат війни в цілому, є економіка. Взаємозв'язки війни і економіки мають конкретно-історичний характер, мають свої специфічні особливості на кожному етапі розвитку суспільства.

З точки зору представників сьогоденного неомеркантилізму, реальні перспективи міжнародних відносин, на які зорієнтовані держави, головним чином мотивовані бажанням саме військової, економічної могутності та безпеки, а не світоглядними ідеалами або імперативами етики. Безперервні "економічні війни" між країнами виправдовує економічний інтервенціонізм разом з торговими обмеженнями для зарубіжних компаній і субсидіями для національних корпорацій. При цьому певним орієнтиром позначеному процесу може служити прощальне послання до американського народу Д. Ейзенхауера (1960). У цьому зверненні вперше містилося згадування про існування в країні військово-промислового комплексу і попередження про небезпеку зростання його могутності і впливу на політичне та економічне життя Сполучених Штатів Америки. Поряд із цим акцентується увага на загрозу, але не з боку військового виробництва, що забезпечує потреби національної оборони, а коаліції вищого генералітету, частини державного апарату і великих виробників військової продукції, зацікавлених у необмеженому збільшенні державних військових витрат і отриманні надприбутків.

Дійсно, вихід на лідируючі позиції в глобальній економіці корпорацій, які обслуговують ВПК, докорінно змінив господарський механізм функціонування провідних галузей світової економіки, а великомасштабне військово-промислове виробництво, створення "перманентної військової економіки"

в мирний час, є принципово новим моментом розвитку людської цивілізації (Мелман, 1987. С. 11), коли військовий потенціал може бути обумовлений тільки економічним і технологічним розвитком.

Існують основні дві сполучні складові між нинішніми світовою економікою і збройними конфліктами, які можуть бути ідентифіковані і розглядаються далі. Перша – необхідність розуміння економічних причин конфлікту для його запобігання в подальшому. Друга – створення умов для підвищення потенціалу національної безпеки країни і ефективності ведення бойових дій збройними силами. У цьому плані на першочерговий аналіз заслуговують такі компоненти аналізу як: ресурсне забезпечення армії, нарощування бойового потенціалу військ і озброєння, а також розробка оптимальних військових тактик і стратегій з урахуванням економічних і технологічних можливостей.

Що стосується першої складової у причинному зв'язку "економіка – війна", то, як уже підкреслювалося, з точки зору Т. Веблена, економічне підґрунтя війни полягає у людській природі, конкретніше – в "хижацькому ставленні людини до власності". Разом з тим з позицій сьогоднішньої науки слід відзначити такі найважливіші риси взаємозв'язку економіки і війни:

- має двосторонній характер – якщо економіка вирішально впливає на перебіг і результат війни в цілому, то війна у свою чергу суттєво впливає на розвиток і функціонування економіки держави (коаліції);

- реалізується шляхом політики, яка визначає кількісні та якісні характеристики цього взаємозв'язку;

- виступає в матеріальній формі, коли наявні економічні ресурси необхідно пристосувати для використання у військових цілях, а організація виробництва продукції військового призначення є частиною економіки.

При цьому акцентуємо увагу на тому факті, що збройні конфлікти рідше виникають у ситуації економічного зростання, ніж при спаді економіки.

З глобалізацією світової економіки пов'язані і такі можливі фактори ризику виникнення конфлікту, як фінансові (значні і швидкі трансакції валюти у світі, як правило, за тінювими схемами), а також боротьба за доступ до прибуткових природних ресурсів, які реалізуються на світових ринках. Зокрема, збройні конфлікти, що відбувалися в останні тридцять років в країнах "третього світу", були пов'язані, наприклад, з алмазами – в Анголі, Демократичній Республіці Конго, Сьєрра-Леоне; з нафтою – в Нігерії, Південному Судані, Сирії; з цінними породами деревини – в Камбоджі, Ліберії. В інших регіонах, наприклад в Афганістані, Пакистані, Колумбії, Лаосі виникненню насильницьких конфліктів сприяє прагнення контролювати виробництво і розподіл наркотиків.

Водночас необхідно відзначити, що в слабозвинених і посткомуністичних країнах кінця 1980 – початку 1990-х років, які перебували в стані насильницького протистояння, термін "громадянська війна" є більш прийнятним, ніж термін "збройний конфлікт". При цьому визначаємо громадянську війну як внутрішньодержавний конфлікт з людськими жертвами не менше 1000 в рік, де втрати однієї зі сторін становлять не менше 5% (Miguel et al., 2004. P. 730), а конфлікт по суті необхідно розглядати через призму економічних обставин, які власне його й ініціюють. Як свідчить новітня історія, наприклад, в колишній Югославії погляди більшості населення

благополучних в економічному плані регіонів орієнтувалися на економічний успіх, який сприймався з урахуванням етнічного чинника. У цілому саме така позиція є основним спонукальним мотивом для сепаратистських перерозподільних конфліктів, які з великою часткою ймовірності можуть перерости в збройне протистояння. До цього ключового фактора додамо інші соціально-економічні індикатори, які ілюструють ризик можливого силового конфлікту, зокрема, нерівність у можливостях соціально-етнічних груп в таких сферах життєдіяльності: специфікація активів, придбання та володіння земельною власністю, контроль експорту сировинних товарів, рівень доходів, отримання освіти, медичне обслуговування. Поряд із цим підкреслимо, що саме клептократичний експорт сировинних ресурсів першочергово збільшує ризик конфлікту, що інтерпретується ймовірністю перенаправити доходи від експортних товарів на ескалацію збройного протистояння і генерує невдоволення тих, хто змагаються за владу, яка надає спосіб вилучення експортної ренти за допомогою корупції.

Другим ключовим економічним фактором, що впливає на ескалацію збройного протистояння, є низькі доходи більшості чоловічого населення країни, оскільки вони є і джерелом, і мотивом для участі у збройному конфлікті (*Collier, Hoeffler, 2004. P. 571, 589*). В цьому разі говоримо про "інституціональну пастку громадянської війни", фундаментом якої є тотальна бідність значної більшості населення країни і клептократичне державне управління, хоча власне ефект поляризації доходів впливає на цей процес меншою мірою.

Суб'єкти військових конфліктів, як правило, відчувають гостру потребу у фінансуванні своєї участі у збройних діях. В роки "холодної війни" багато недержавних збройних угруповань мали значні зовнішні джерела фінансування, перш за все з боку країн протиборчих військово-політичних блоків. Однак після "холодної війни" структура фінансування незаконних збройних формувань дещо змінилася, коли на додаток до традиційних джерел фінансування стали більш активно використовувати кримінальні: грабежі, "екс-пропріації", інші форми здирництва, виробництво і транзит наркотиків, контрабандну торгівлю. В цьому разі говоримо про можливість отримання корисливих доходів від розграбування, незаконного привласнення майна, мародерства, коли "повсталі не відрізняються від бандитів або піратів" (*Grossman, 1999. P. 269*). Такі заколоти мотивовані хижацькою поведінкою і корисливістю, які дозволяють ватажкам незаконних збройних формувань задовольнити свої користолюбні потреби. Тому необхідно відрізнити ситуацію збройного протистояння на певному ідеологічному фундаменті від пересічного перерозподілу багатства і ресурсів насильницьким шляхом.

Як правило, фінансування незаконних збройних угруповань, іншими словами – "тіньовий фінансовий ресурс війни", здійснюється за спрощеною системою: або каналами банківської системи за допомогою схем відмивання регіональних незаконних доходів, або в обхід неї – каналами бартерного обміну. Хоча в цілому говорити про існування єдиного кримінально-терористичного фінансування немає достатніх підстав. Може йтися скоріше про тісну взаємодію і взаємозв'язки незаконних збройних формувань і структур організованої злочинності, а також про збереження традиційного

прихованого фінансування з боку ворожих країн, як в разі повномасштабного ресурсного забезпечення російською владою гібридної війни в Україні.

Останнім часом термін "тіньовий фінансовий ресурс війни" став досить часто використовуватися для аналізу "економік військового часу", які мають такі особливості з урахуванням запропонованого аналізу:

- руйнування формальної економіки і зростання неофіційних і чорних ринків, стирання кордонів між формальними, неформальними і кримінальними секторами економіки;

- грабіж, розбій, здирництво, мародерство, умисне насильство над цивільними особами, які використовують воюючі сторони для придбання контролю над прибутковими активами, торговельними мережами, фінансовими потоками;

- активне використання інструментів примусу у сферах виробництва, розподілу і обміну;

- як правило, незаконна експлуатація прибуткових природних ресурсів;

- наявність впливових як окремих осіб, так і груп, які мають корисливу зацікавленість у продовженні збройного конфлікту і створенні осередку військової нестабільності.

Ще раз підкреслимо, що збільшення потенційного ризику конфлікту може бути пов'язано не тільки з фінансовими можливостями збройних формувань, а в першу чергу з українським незадовільним соціально-економічним становищем країни: корупцією, нерівністю доходів, засиллям тіньової економіки, надзвичайно низькими доходами на душу населення і неможливістю працевлаштування працездатних чоловіків, негативними економічними перспективами країни. Також специфічними для конкретної країни є і такі зони ризику, як: тривалість часу з моменту попереднього конфлікту, наявність запасів озброєння та бойової техніки, а також значна кількість звільнених у запас військовослужбовців, які мають досвід бойових дій.

До того ж важливими факторами є демографічні і природно-кліматичні, а саме: гірський або важко прохідний рельєф місцевості, площа лісів, географічна концентрація населення, релігійне та етнічне домінування і роз'єднаність. Наприклад, низькі щільність населення і урбанізація можуть перешкоджати можливостям держави придушити збройний конфлікт, так само як і етнічна, і релігійна роз'єднаність в урядових військах.

Щодо другої складової взаємозалежності економіки зі збройним конфліктом, а саме: створення умов для забезпечення національної безпеки країни і за необхідності ефективного ведення бойових дій збройними силами, акцентуємо увагу на такий факт. В кінці 1940-х років в економічній теорії методи економетрики і економічного моделювання почали застосовуватися до аналізу таких стратегічних проблем теорії війни як: гонка озброєнь, створення і функціонування міжнародних військових альянсів, економічні наслідки військових витрат. До початку 1980-х років було визначено понад 60 можливих комбінацій між такими типами аналітичних підходів: диференціальні рівняння, теорія ухвалення рішень, теорія управління, теорія ігор, теорія переговорів, теорія невизначеності і стабільності, моделі реакції конкурентів, теорія організації. На сьогодні цей перелік став значно більшим, а математичні методи, що застосовуються до економіки війни, набули вигляду більш численних і складних, наприклад застосування теорії хаосу.

Серед усього розмаїття методів аналізу економіки війни зупинимося на моделі Л. Річардсона (модель гонки озброєнь) (*Richardson, 1960*). Елементарний аналіз моделі свідчить про те, що мають місце чотири можливих випадки розвитку ситуації збройного конфлікту: існує точка рівноваги, логіка моделі веде до необмеженої ескалації гонки озброєнь, гарантується повне взаємне роззброєння, песимістичність або оптимістичність прогнозу істотно залежить від початкового стану. Якщо фактор озброєння доповнити проблемою загрози, то отримуємо чітко окреслену залежність рівня озброєння однієї сторони від рівня озброєння другої. Це дозволяє кожному учаснику конфлікту коригувати рівень власних озброєнь з огляду на реакцією потенційного противника та рівень озброєнь в минулому. Як свідчить історичний досвід, з 30 конфліктів, що супроводжувалися гонкою озброєнь, 25 закінчилися війною. За відсутності гонки озброєнь тільки три з 70 конфліктів призвели до війни (*Плотинський, 2001. С. 238, 244*). Підкреслимо, що гонка озброєнь може завершитися цілком мирно в разі економічного краху однієї з ворогуючих сторін.

У зв'язку з викладеним, становить інтерес стратегія оптимального вирішення збройного конфлікту з урахуванням економічних чинників. Модель запропонованої стратегії заснована на такому підході: вхід – інвестиції в бойовий потенціал протиборчих сторін, вихід – відносна ймовірність перемоги або можливість поразки у війні.

Одною з основних проблем запропонованого аналізу є змістовне наповнення терміна "збройні сили" як агрегованого. Насправді оптимальна структура цього терміна включає в себе певну кількість складових, які здатні забезпечити позитивний результат. Ключовою з них є види збройних сил, тобто воєнізовані формування держави, призначені для ведення бойових дій, між якими існує певне цільове заміщення. При цьому можливий такий поетапний алгоритм застосування збройних сил: переконання потенційного противника в безперспективності збройного протистояння; стримування агресії; в разі військових дій – розгром противника. Одночасно для стримування ворожої держави або альянсу необхідно створення і утримання дієздатних, адаптованих до швидкого розгортання, збройних сил, які повинні бути в стані безперервної трансформації, що передбачає в першу чергу економічні й ресурсні складові.

За підсумками воєн останніх сорока років запропонуємо таке узагальнення, яке свідчить про необхідність зміщення акценту аналізу в дослідженій моделі Річардсона і ставить під сумнів проблему гонки озброєнь. Очевидно, що політичний та економічний крах Радянського Союзу відбувся в тому числі і через тягар військових витрат протягом тривалого періоду "холодної війни". З кінця 1980-х років цінність ідеології визнання необхідності гонки озброєнь пішла на спад. Військові й економічні експерти зосередилися на стратегічно порівнянних конкуренціях асиметричних конфліктів між країнами з різним рівнем військового потенціалу, водночас збройні конфлікти стали набагато більш імовірними. Так, війни в Африці на південь від Сахари, а також терористичний акт 11 вересня 2001 року свідчать про те, що нині військова технологічна перевага не гарантує безпеки країни, ймовірності численних людських жертв і вагомих матеріальних втрат. Можливість асиметричного зброй-

ного конфлікту вказує на складні проблеми визначення діапазону військових витрат і оптимізації процесу прийняття своєчасних і ефективних рішень щодо протидії військовій та терористичній загрозам.

Дійсно, алжирська війна для Франції, в'єтнамська війна для Сполучених Штатів, афганська війна для Радянського Союзу визначили оптимальні способи ведення збройної боротьби, які дозволяють мати прийнятні для суспільства її наслідки. Свідчення цього – військова операція США і країн-союзників проти Іраку, розпочата в 2003 році з метою повалення уряду Саддама Хусейна, коли коаліційні війська з відносно невеликими втратами захопили контроль над найбільшими містами країни всього за 21 день. Зважаючи на викладене вище впливає:

1. Війна не повинна стосуватись мирних громадян, її слід вести професійною армією, а до мобілізації призовників потрібно вдаватися тільки в разі надзвичайних обставин.

2. Бажано, щоб війна була короткою за часом, навіть миттєвою, з метою досягнення блискавичних результатів, вирішення проблеми оптимального витрачання людських і економічних ресурсів, а також розв'язання питання про виправданість військової акції.

3. Доцільно, щоб збройний конфлікт був виправданий для громадян воюючої держави, був "філігранним", тобто з розумною величиною руйнувань і втрат і прихованим від суспільства настільки, наскільки це можливо (*Кастельс, 2000. С. 498*). Останнє є джерелом необхідності державного впливу на засоби масової інформації, створення патріотичних образів для наслідування і впровадження ідеологічного фундаменту про справедливість ведення війни.

Водночас зауважимо, що значні інновації у сферах військових технологій і виробництва зброї, які відбулися в останні десятиліття, дають можливість втілити в реальність бойових дій методи збройної боротьби, котрі визначаються як короткострокові високотехнологічні війни з мінімальними втратами військовослужбовців. Однак підкреслимо, що такі збройні конфлікти є переважним правом тільки для країн з високорозвиненою економікою. Разом з тим у світі тривають збройні протистояння і війни, які ведуться варварськими методами з використанням примітивної зброї, тривають десятиліттями і виснажують до крайності як учасників конфлікту, так і мирне населення, і економіку країни в цілому. При цьому збройні формування активно застосовують масове насильство у вигляді геноциду, репресій, зникнення людей, тортур та інших порушень прав людини, а також використовують заборонені види озброєння і способи ведення війни. Прикладами цього є: геноцид племені тутсі племенем хуту в Руанді (1994); розстріл боснійськими сербами в Серебрениці тисяч боснійських мусульман (1995); безпрецедентну кількість військових злочинів, скоєних як урядом, так і формуванням "Тигри звільнення Таміл-Ілама" в Шрі-Ланці (1983–2009); 140000 загиблих в результаті атаки зарином, більшість з яких була мирним населенням, на території Сирії, підконтрольної повстанцям (2013). На особливу увагу заслуговує ситуація з початком збройного конфлікту на сході України, де на початок 2016 року загинуло щонайменше 9100 осіб, поранено більше 21 тисячі, близько 2,9 мільйона

чоловік, що проживають у зонах, охоплених конфліктом, продовжують стикатися з труднощами при реалізації своїх економічних і соціальних прав.

Разом з тим звернемо увагу на те, що, коли конфлікт потрапляє у сферу глобальних економічних інтересів домінуючих у світі держав, його завершення наближається набагато швидше.

У цілому стратегію оптимального вирішення конфлікту з урахуванням економічних чинників можливо зорієнтувати на науковий підхід Г. Беккера. Цей підхід використовує як визначальний критерій, хоча і в дещо схематизованому вигляді, лише економічні міркування при оцінюванні і ухваленні оптимального рішення щодо проблем насильницьких конфліктів. Однак, на наш погляд, актуальність такого аналізу тільки в площині витрати– вигоди швидше за все є сумнівною, особливо в разі, коли збройний конфлікт є нетиповим, як у прецеденті терористичної атаки 11 вересня 2001 року. Дійсно пояснити терористичний акт з точки зору економічної раціональності досить складно з урахуванням феномена "смертників-підричників". Інший приклад пов'язаний з "нерегулярною (змішаною) війною" або ж з "гібридною війною", що спонсорується ворожою державою, де "розмивається" конфігурація збройного конфлікту і залучаються до нього невійськові інструменти, які не мають безпосереднього відношення до традиційного військового протистояння.

Необхідно визнати, що трансформація способів збройних конфліктів з урахуванням технологічного і релігійного факторів дозволяє впровадити можливості нових способів їх реалізації, найбільш небезпечним з яких є тероризм. Нині потенційно можливим є ядерний, хімічний та бактеріологічний тероризм, на додаток до захоплення заручників і хаотичних масових убивств, коли фокусом дії є засоби масової інформації. Ймовірно, у доступному для огляду майбутньому, саме тероризм стане переважаючою формою збройного протистояння в глобальному світі.

Таким чином, для зменшення можливості виникнення насильницьких конфліктів у світі, в першу чергу терористичних атак, необхідно орієнтуватися на загальноприйняті заходи соціально-економічного характеру: зниження рівня бідності як в абсолютних, так і відносних величинах, а також визначення та реалізація відповідних напрямів і механізмів економічного розвитку.

Також підкреслимо, що економічний фактор у війні традиційно пов'язують з її фінансуванням і, відповідно, з можливостями матеріального заохочення і винагороди учасників збройного конфлікту. Звідси необхідно чітко ідентифікувати головних репрезентантів, що ініціюють збройний конфлікт, і запровадити щодо них жорсткі санкції – в першу чергу до учасників незаконних збройних формувань і терористичних груп, а також до їхніх політичних і фінансових покровителів – як державних, так і недержавних. Тим часом пильної уваги заслуговує такий сегмент військової економіки, як тіньова сфера, яка включає дії, націлені на отримання прибутку зі створених війною проблем. Сама можливість цих дій зумовлена військовою ситуацією – наприклад, правовим вакуумом або появою нових кордонів і пунктів пропуску, а звідси – контрабандними потоками. Зрозуміло, що за всіма цими діями збройних формувань, які можуть бути надзвичайно різноманітні, стоять вже не імперативи ведення класичної війни, а корисливі мотиви. Тому

необхідно оцінити вплив різних зацікавлених груп на розгортання затяжних конфліктів, рівень насильства і отримання незаконних доходів.

При цьому комплексний аналіз, крім економічного фактора, повинен також враховувати тип військово-політичної динаміки, соціальні, етнічні, культурні та релігійні аспекти. Що стосується останнього фактора, то виняткова особливість нинішнього століття в порівнянні з минулими полягає в тому, що місце ідеології як джерела конфронтації зайняла релігія, якій вдалося роз'єднати людей і втягнути їх у війну (*Ендрюс, Франклин, 2012. С. 97*). Щоб протистояти цьому, потрібні величезні фінансові та військові ресурси. Поряд із цим технологічні інновації у військовій сфері та способи їх розповсюдження здатні підірвати колишнє непорушне військово домінування розвинених країн. Їхні противники, які сповідують ідеологію терору, нині оптимально озброєні і здатні дотримуватися ефективної, помірної за вартістю і асиметричної тактики боротьби, чому сприяють: Інтернет-комунікації, порівняно недорогі ракети з системами дистанційного наведення, безпілотники, сучасні мобільні зенітні системи, протисупутникові пристрої, можливості кібервійни, бактеріологічна і хімічна зброя.

І на завершення запропонованої статті зробимо висновок про необхідність забезпечення військової безпеки країни як похідної економіки. Цей висновок ґрунтується на такому прецеденті. На жаль, в нинішній ситуації держави глобального світу, і Україна зокрема, не можуть покладатися тільки на міжнародні угоди або інтернаціональні організації, подібні ООН, які не мають фактичних можливостей для реалізації рівносильних санкцій проти агресора, в тому числі і військових. Приклад тому – "Будапештський меморандум", коли навесні 2014 року Російська Федерація порушила умови цієї угоди, здійснила процес анексії АР Крим з подальшою її окупацією і почала військові дії на материковій території України. Крім того, хоча 23-тя сесія Парламентської асамблеї Організації з безпеки і співпраці в Європі більшістю голосів ухвалила резолюцію, в якій серед іншого зазначається, що Російська Федерація порушила свої міжнародні зобов'язання і вчинила дії, спрямовані на обмеження суверенітету України, проте заходи, які були застосовані проти агресора, є недостатніми і непереконливими.

У зв'язку з цими подіями наведемо такий вислів Ф. Ліста: "Чи не запідозрить кожна розумна людина в божевіллі той уряд, який, визнаючи вигоди і розумність вічного миру, надумав би розпустити свої війська, знищити військовий флот і зруйнувати фортеці?" (*Лист, 2005. С. 212*). Тому, без сумніву, в сучасних умовах економіка країни повинна бути такого рівня розвитку, який здатен забезпечити військовий і технологічний потенціал для протидії агресору і терористичним атакам, беручи до уваги необхідність усунення ризику збройного конфлікту.

Література

- Валлерстайн И.* (2001). Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. СПб.: Издательство "Университетская книга". С. 164, 184, 204, 300.
- Веблен Т.* (1984) Теория праздного класса. М.: Издательство Прогресс. С. 76, 77.
- Возьний К.З.* (2010) Війна: від економічних мотивів до наслідків // Економічний часопис – XXI. № 9–10. С. 13.
- Вольчик В.В.* (2014) Институциональные подходы к исследованию собственности: возможен ли синтез? // Terra Economicus. № 2, том 12. С. 24.

- Гильфердинг Р. (1922). Финансовый капитал. Новейшая фаза в развитии капитализма. М.: Государственное издательство. С. 441.
- Гоббс Т. (2001) Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. М.: Мысль. С. 48.
- Зомбарт В. (2005) Торгаши и герои. Раздумья патриота. Собрание сочинений: в 3 т., Т. 2. Санкт-Петербург: Издательство "Владимир Даль". С. 37.
- Иглтон Т. (2012) Почему Маркс был прав. М.: Карьера Пресс. С. 146.
- Кастельс М. (2000) Информационная эпоха: экономика, общество и культура. М.: ГУ-ВШЭ. С. 498.
- Каутский К. (1906). Этика и материалистическое понимание истории. Опыт исследования. Репринтное воспроизведение издания 1906 г. С. 99.
- Кейнс Дж.М. (2002). Общая теория занятости, процента и денег. М.: Гелиос АРВ. С. 325.
- Клаузевиц К. (2007) О войне. М.: Эксмо. С. 29–36.
- Коньшев В.Н. (2004) Американский неореализм о природе войны: эволюция политической теории. СПб.: Наука. С. 175, 176.
- Ленин В. (1973). Военная программа пролетарской революции. Полное собрание сочинений: в 55-ти т., Т. 30. М.: Издательство политической литературы. С. 133.
- Лист Ф. (2005) Национальная система политической экономии М.: Европа. С. 212.
- Мелман С. (1987) Прибыли без производства. М.: Прогресс. С. 11.
- Норт Д., Уоллис Д., Вайнгаст Б. (2011) Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества. М.: Изд. Института Гайдара. С. 67, 68.
- Плотинский Ю.М. (2001) Модели социальных процессов. М.: Логос. С. 238–244.
- Сміт А. (2001) Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй. К.: Port-Royal. С. 203, 212.
- Шумпетер А. (2004) История экономического анализа: в 3 т. Т. 1. СПб.: Экономическая школа. С. 185, 186.
- Чупрыгин А. (2016) Природа исламского терроризма // <http://112.ua/mnenie/priroda-islamского-terrorizma-299784.html>.
- Эндрюс Д., Франклин Д. (2012) Мир в 2050 году. М.: Эксмо. С. 96, 97.
- Collier P., Hoeffler A. (2004) Greed and grievance in the civil war // Oxford Economic Papers. № 56. P. 571, С. 589.
- Coulomb F., Dunny P.J. (2008) Economics, conflict and war // Real-World Economics Review. Issue no. 46. P. 148.
- Geib R. (2006) Asymmetric conflict structures // International Review of the Red Cross. Volume 88, Number 864. P. 768.
- Grossman H. (1999) Kleptocracy and Revolution // Oxford Economic Papers. № 51. P. 269.
- Miguel E., Satyanath S., Sergenti E. (2004) Economic Shock and Civil Conflict: An Instrumental Variable Approach // Journal of Political Economy. Vol. 112, № 4. P. 730.
- Richardson L. (1960) Arms and insecurity. A mathematical study of the causes and origins of war. Pittsburg: Boxwood. 307 p.

References

- Vallerstajn I. (2001) Analiz mirovykh sistem i situatsiya v sovremennom mire [An analysis of world systems and the situation in the modern world]. St. Petersburg: Izdatel'stvo "Universytetskaya kniga". P. 164, 184, 204, 300. (In Russian)
- Veblen T. (1984). Teorija prazdnogo klassa [The Theory of the Leisure Class]. Moscow, Progress. P. 76, 77. (In Russian)
- Voznyi K.Z. (2010). Viina: vid ekonomichnykh motyviv do naslidkiv [War, the economic motives for the consequences]. *Ekonomichnyi chasopys – XXI*. № 9–10. P. 13. (In Ukrainian)
- Vol'chik V.V. (2014) Institucional'nye podhody k issledovaniju sobstvennosti: vozmozhen li sintez? [Institutional approaches to the study of the property: The synthesis is possible?]. *Terra Economicus*, 2, tom 12. P. 24. (In Russian)
- Hyl'ferding R. (1922) Finansovyy kapital. Noveyushaya faza v razviti kapitalyza [Financial capital. The latest phase of capitalist development]. Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'stvo. P. 441. (In Russian)
- Gobbs T. (2001) Leviathan, ili Materija, forma i vlast' gosudarstva cerkovnogo i grazhdanskogo [Leviathan, or Matter, form and power of the state of ecclesiastical and civil] Moscow: Mysl'. P. 48. (In Russian)
- Zombart V. (2005) Torgashi i geroi. Razdum'ja patriota [Traders and heroes. Thinking patriot]. Sbranie sochinenij: v 3 t., T. 2. Sankt-Peterburg: Vladimir Dal'. P. 37. (In Russian)
- Iglton T. (2012) Pochemu Marks byl prav [Why Marx was right]. Moscow: Kar'era Press. P. 146. (In Russian)
- Kastel's M. (2000) Informacionnaja jepoha: jekonomika, obshhestvo i kul'tura [The Information Age: Economy, Society and Culture]. Moscow: GU-VShJe. P. 498. (In Russian)
- Kautskiy K. (1906) Etika i materialisticheskoe ponimanie istorii. Oput issledovaniya [Ethics and the materialist conception of history. Previous studies]. Reprintsnoe vosproizvedeniye izdaniya 1906 g. P. 99. (In Russian)

- Keyns Dzh. M. (2002) *Obshchaya teoriya zanyatosti, protsenta i deneg* [The General Theory of Employment, Interest and Money]. Moscow: Helios ARV. P. 325. (In Russian)
- Klauzevic K. (2007) *O vojne*. [About war]. Moscow: Jeksmo. P. 29–36. (In Russian)
- Konyshch V.N. (2004) *Amerikanskij neorealizm o prirode vojny: jevoljucija politicheskoy teorii*. [American neo-realism about the nature of war: the evolution of political theory]. St. Petersburg: Nauka. P. 175, 176. (In Russian)
- Lenin V. (1973) *Voennaya programma proletarskoy revolyutsii* [Military Programme of the Proletarian Revolution]. *Polnoe sobranie sochinenyy: v 55-ti t., T. 30*. Moscow: Izdatel'stvo politicheskoy literatury. P. 133. (In Russian)
- List F. (2005) *Nacional'naya sistema politicheskoy jekonomii*. [The National System of Political Economy]. Moscow: Evropa. P. 212. (In Russian)
- Melman S. (1987) *Pribyli bez proizvodstva*. [Profits without Production]. Moscow: Progress. P. 11. (In Russian)
- Nort D., Uollis D., Vajngast B. (2011) *Nasilie i social'nye porjadki. Konceptual'nye ramki dlja interpretacii pis'mennoj istorii chelovechestva*. [Violence and social orders. The conceptual framework for the interpretation of the written history of mankind]. Moscow: Izd. Instituta Gajdara. P. 67, P. 68. (In Russian)
- Plotinskij Ju.M. (2001) *Modeli social'nyh processov*. [Models of social processes]. Moscow: Logos. P. 238–244. (In Russian)
- Smit A. (2001) *Dobrobut natsii. Doslidzhennia pro pryrodu ta prychny dobrobutu natsii*. [Wealth of Nations. The study of the nature and cause of the welfare of nations]. Kiev: Port-Royal. P. 203, 212. (In Ukrainian)
- Shumpeter A. (2004) *Istorija jekonomicheskogo analiza* [History of the Economic analysis]: v 3 t. T. 1. St. Petersburg: Jekonomicheskaja shkola. P. 185, 186. (In Russian)
- Chuprygin A. (2016) *Priroda islamskogo terrorizma* [Nature of Islamic terrorism]. <http://112.ua/mnenie/priroda-islamskogo-terrorizma-299784.html>. (In Russian)
- Jendrus D., Franklin D. (2012) *Mir v 2050 godu*. [The world in 2050 year]. Moscow: Jeksmo. P. 96, 97. (In Russian)
- Collier P., Hoeffler A. (2004) Greed and grievance in the civil war. *Oxford Economic Papers*, 56. P. 571, C. 589. (In English)
- Coulomb F., Dunny P.J. (2008) Economics, conflict and war. *Real-World Economics Review*. Issue no. 46. P. 148. (In English)
- Geib R. (2006) Asymmetric conflict structures. *International Review of the Red Cross*. Vol. 88, Number 864. P. 768. (In English)
- Grossman H. (1999) Kleptocracy and Revolution. *Oxford Economic Papers*, 51. P. 269. (In English)
- Miguel E., Satyanath S., Sergenti E. (2004) Economic Shock and Civil Conflict: An Instrumental Variable Approach. *Journal of Political Economy*. Vol. 112, № 4. P. 730. (In English)
- Richardson L. (1960) *Arms and insecurity. A mathematical study of the causes and origins of war*. Pittsburg: Boxwood. 307 p. (In English)

Надіслано до редакції 20.05.2016 р.

KEY ASPECTS OF ECONOMIC THEORY OF WAR

Robert Pustovii

Author affiliation: Doctor of Economics, Professor, Cherkasy Institute "University of Banking", E-mail: rfpustovit@gmail.com.

The article analyzes the armed conflicts and their interaction and relationship with the economy. In the context of the history of economic thought, the author specifies the basic economic concepts of war and proposes, considering the terrorist threat, his own concept emphasizing the factors of religious and ideological intolerance. Such a systematization is based on economic considerations and consequences of the war. The author gives much attention to the relationship between war and economy, and highlights the specific features of the analyzed relationships at certain stages of the development of society. The article considers the risks of armed conflicts in the context of global problems, as well as economic, social and military factors of the evolution of the states. The author concludes about the need to ensure the military security of Ukraine in modern conditions as a key motive for economic development.

Key words: economics of war, economic concepts of war, economic resource of war, analysis methods of war economics.

JEL: B1, F51, F52, H56, O17.